

Корінний Володимир, Ленчук Дмитро
ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ МІНЕРАЛЬНОЇ СИРОВИНИ
ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОДІЛЛІ

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного аналізу знарядь праці з трипільських пам'яток Поділля та їх походження. Впродовж усієї історії дослідження трипільських племен на Поділлі в науковий обіг окремо введено різними дослідниками окремі визначення технологічного призначення тих чи інших знарядь праці, а також характеристика мінеральної сировини та гірських порід. Хоча деякі науковці поєднують ці два визначення, але все ж таки вони містять лише певний обмежений характер та не висвітлюють використання сировини трипільськими поселенцями певної хронологічної групи, або значної частини регіону.

Перша згадка в науковій літературі про визначення типу сировини знарядь праці опублікована А.Кіркором у 1878 р. [1, с. 3-17]. Науковець поблизу с. Козаччина в урочищі «Висечка цвинтарисько», зафіксував «добре оброблене долото з кварцу». Впродовж наступних років публікуються результати археологічних досліджень серед котрих можливо знайти опис деякої мінеральної сировини, що використовувалася трипільцями на Поділлі. Наступна узагальнююча, праця присвячена безпосередньо дослідженню Поділля, видана 1927 р. Є.Сіцінським під назвою «Нариси з історії Поділля». Автор у восьмому параграфі книги описав історію дослідження трипільських старожитностей, а також розмістив інформацію про деякі знахідки знарядь праці з кременю на Поділлі [2, с. 47-54].

У 1937 р. Б.А. Богаєвським опубліковано узагальнене зведення про класифікацію знарядь праці. Дослідник наводить перелік значної кількості ґатунків не кременистої мінеральної сировини, яку використовували трипільці. Серед знахідок також присутні артефакти із розкопок трипільських пам'яток Поділля (Замчисько-Щербатово, Кринички, Любушка-Посад – Одеська обл.; Кадиївці – Хмельницька обл.; Більче-Золоте, Кошилівці-Обоз – Тернопільська обл. і т. д.) [3, с. 51-93]. У 1940 р. О.А. Кульська опублікувала низку хіміко-технологічних досліджень будівельних матеріалів та керамічного комплексу трипільської культури, що свідчать про однорідне походження використаної сировини. Різниця між ними полягає лише в обробці та відмудленні глини [4, с. 314; 5, с. 325-326].

У наступні роки більш детальну увагу дослідники приділяли знаряддям праці з кременю, що був найпоширенішим матеріалом на поселеннях Середнього Подністров'я на всіх етапах розвитку трипільської культури. У Середньому Побужжі кремень з'являється лише з появою кременеобробних майстерень на етапі VI-II. У 1967 р. К.К. Черниш опубліковано статтю «Трипольские мастерские по обработке кремня». Дослідниця узагальнила відомі на той час дані про кремень та зробила висновки, що кременеобробні майстерні з'являються у період середнього Трипілля [6, с. 129-141]. В іншій публікації цієї ж авторки «Энеолит Правобережной Украины и Молдавии» зазначено, що комплекс кам'яних знарядь праці на

різних етапах Трипілья складався із схожих мінералів та гірських порід. Основна їх частина виготовлялася у Середньому Подністров'ї з кременю, гнейсу та сланцю [7, с. 233].

Також про цей регіон писав В.Г. Збеневич. У монографії «Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований» (1989) автор, характеризуючи знайдені знаряддя етапу VI-VII, подав і визначення їх мінерального складу. При цьому зазначається, що переважна більшість трипільських знарядь праці була виготовлена з кременю та пісковика [8, с. 99]. Наступного року опубліковано статтю А.В. Енговатової «Крем'яний інвентар з поселення Сабатинівка I». Дослідниця аналізує матеріал із розкопок А.В. Добровольського, що зберігається в Інституті археології НАН України [9, с. 10-11].

В.Ф. Петрунь у статті «Реперні гірські породи «сланцевих» сокирок сходу трипільської ойкумени» порушує питання правильності трактування археологами знарядь праці зі «сланцю». Автор пропонує замінити термін більш обґрунтованим – «породи дністровського розрізу» [10, с. 13].

Н.В. Риндіна у праці «Дві фази в розвитку Балкано-Карпатської металургійної провінції та трипільський осередок металообробки» описує неоднорідність розвитку застосування металообробки на лівому та правому березі Дністра [11, с. 14-15]. У публікації І.І. Зайця, Б.С. Жураковського та С.О. Гусєва «Добування сировини трипільськими племенами Середнього Побужжя» зроблено висновок, що корисні копалини з яких трипільське населення виготовляло знаряддя праці видобувалися поблизу поселень або були знайдені випадково на поверхні [12, с. 15]. Стаття Б.С. Жураковського «Знаряддя для обробки землі» розкриває роль Іллінецької астроблеми в житті трипільського населення. Автор згадує так звані вкладиші до мотик із «вулканічної туфолави» [13, с. 18], що, очевидно, є імпактидом з метеоритного кратера.

В наступні роки виходить праця І.І. Зайця та Б.С. Жураковського «Людина і природа Поділля. Від кам'яного до раннього залізного віку» (1999). У ній науковцями також розглядаються знаряддя праці доби енеоліту на Поділлі. Значну увагу приділено технології виготовлення знарядь праці трипільських старожитностей із різної сировини та особливості гончарства на поселеннях Борисівка, Уланівка, Сорока та Кліщів [14, с. 31-76]. Згодом ця інформація значно доповнюється у монографії «Трипільська культура на Поділлі» І. І. Зайця (2001). Він описує крем'яний інвентар та майстерні по його обробці на поселеннях Кліщів та Поливанів Яр [15, с. 124-125].

У 2004 р. в Енциклопедії трипільської цивілізації опубліковано окремий розділ «Економіка трипільської культури», який присвячений природнім умовам існування трипільців та використання ними корисних копалин. Серед матеріалів цього розділу слід виділити три статті: В.Ф. Петруня, що класифікував мінеральну сировину та регіони її добування трипільцями на основі археологічних та петрографічних досліджень [16, с. 199-217]; Б.С. Жураковського, котрий відмітив особливості розташування

трипільських поселень, поблизу родовищ корисних копалин [17, с. 57-61] та Н.В. Риндіної, яка опублікувала результати аналізу металевих знарядь з поселень Березівка та Велике Залісся [18, с. 230-236, 240].

Н.Б. Бурдо у 2008 р. в статті «Кременева індустрія пам'яток трипільської культури на середньому Дністрі (за матеріалами колекцій Наукових фондів із розвідок Середньодністровської експедиції 1964-1970 рр.)» згадує про раніше досліджені трипільські майстерні по обробці кременю: Теремці, Бакота, Шустівці, Кринички-І, Ожеве, Жванець-Щовб, Волошкове, Незвисько, Бодаки. Авторка також подає перелік виявлених майстерень під час розвідок 1964-1970 рр.: Кормань, Студениця, Шебутинці, Ломачинці, Галиця, ГЕС, Михалків-Гришинський Яр [20, с. 7].

У 2016 р. публікується стаття В.І. Корінного, В.С. Рудя, В.А. Косаківського «Петрографічні визначення знарядь праці з трипільських поселень Буго-Дністровського межиріччя», у якій петрографічному аналізу подано 34 цілих та фрагментованих знарядь праці виготовлених із різноманітної мінеральної сировини та гірських порід.

Впродовж 2016-2018 рр. В.І. Корінний та Д.М. Ленчук опублікували дві статті «Кам'яні знаряддя праці з пам'яток середнього Трипілля на Поділлі» та «Мінеральна сировина трипільських знарядь праці з поселення Східного Поділля етапу В І». Більш детальна увага авторами зосереджена на мінеральній сировині малодослідженого етапу VI, а саме знарядь праці із поселень Борисівка, Уланівка та Сорока [21, с. 81-88; 21, с. 8-10].

У 2018 р. виходить стаття П.О. Нечитайла, Д.К. Черновола, І.О. Старенького, П.А. Болтанюка «Археолого-архітектурні дослідження у Кам'янці-Подільському», які проводились у 2016 р. На площі Польський ринок виявлено першу в Україні трипільську металообробну майстерню [23, с. 278-279]. Наступного року І.С. Радомський захищає кандидатську дисертацію на тему «Крем'яна індустрія трипільського населення етапу В І Середнього Подністров'я (за матеріалами поселення Ожеве-Острів)». Дослідник значно доповнив інформацію про розвиток кременеобробки Середнього Подністров'я у плані соціально-економічного виміру [24, с. 9-10].

Отже, незважаючи на значний науковий доробок багато питань пов'язаних з використанням мінеральної сировини трипільським населенням Поділля залишаються відкритими. Не до кінця з'ясованими, наприклад, залишаються питання географії пунктів видобутку сировини, питання обміну (торгівлі) виробами чи сировиною, статистики технологічної спеціалізації каменю тощо. Але найбільш незрозумілими є питання шляхів імпорту металевих знарядь праці та мідних руд у Подільський регіон за часів поширення тут трипільської культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Kirkor A. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologicznoantropologicznej w r. 1877. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*. Kraków, 1878. T. II. S. 3-17.
2. Сіцінський Е. Нариси з історії Поділля. Вінниця, 1927. Ч.1.С.3-6.

3. Богаевский Б.Л. Орудия производства и домашние животные Триполья. *Гос. акад. истории материальной культуры им. Н. Я. Марра*. Ленинград: Соцгиз, 1937. 312 с.
4. Кульська О.А. Кераміка трипільської культури (хіміко-технологічне дослідження). *Трипільська культура*. Київ: Друкарня-літографія Академії Наук УРСР, 1940. Т. 1. С. 307-324.
5. Кульська О.А., Дубіцька Н.Д. Будівельні матеріали трипільської культури. *Трипільська культура*. Київ: Друкарня-літографія Академії Наук УРСР, 1940. Т. 1. С. 325-334.
6. Черныш Е.К. Трипольские мастерские по обработке кремня. *Краткие сообщения института археологии*. Москва, 1967. Вып. 111. С. 129-141.
7. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. *Археология СССР. Энеолит СССР*. Москва: Наука, 1982. С. 165-320.
8. Збенович В.Г. Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований. *Первобытная археология*. К., 1989. С. 97-106.
9. Енгватова А.В. Крем'яний інвентар з поселення Сабатинівка І. *Тези доп. ІХ Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф.* Вінниця, 1990. С. 10-11.
10. Петрунь В.Ф. Реперні гірські породи «сланцевих» сокирок сходо трипільської ойкумени. *Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. 3.09.1992 р.* Вінниця, 1992. С. 13-14.
11. Риндіна Н.В. Дві фази в розвитку Балкано-Карпатської металургійної провінції та трипільський осередок металообробки. *Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. 3.09.1992 р.* С. 14-15.
12. Заєць І.І., Жураковський Б.С., Гусев С.О. Добування сировини трипільськими племенами Середнього Побужжя. *Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. 3.09.1992 р.* Вінниця, 1992. С. 15.
13. Жураковський Б.С. Знаряддя для обробітку землі. *Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. 3.09.1992 р.* Вінниця, 1992. С. 18.
14. Заєць І.І., Жураковський Б.С. Людина і природа Поділля. Від кам'яного до раннього залізного віку. Вінниця: АРБАТ. 1999. 116 с.
15. Заєць І.І. Трипільська культура на Поділлі. Вінниця: Видавництво «Тезис», 2001. 184 с.
16. Петрунь В.Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури. *Енциклопедія трипільської цивілізації*. Київ, 2004. Т. 1. С. 199-217.
17. Жураковський Б.С. Вплив природного середовища на заснування трипільських поселень. *Земледельцы и скотоводы Древней Европы. Проблемы, новые открытия, гипотезы. (Дополненное издание)*. Киев-Санкт-Петербург: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт истории материальной культуры Российской академии наук (Санкт-Петербург), 2012. С. 57-61.
18. Риндіна Н.В. Дві фази в розвитку Балкано-Карпатської металургійної провінції та трипільський осередок металообробки. *Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 3.09.1992 р.* С. 14-15.
19. Бурдо Н.Б. Кременева індустрія пам'яток трипільської культури на середньому Дністрі (за матеріалами колекцій Наукових фондів із розвідок Середньодніпровської експедиції 1964 – 1970 рр.). *Археологія*. 2008. №4 С. 3-8.
20. Корінний В.І., Рудь В.С., Косаківський В.А. Петрографічні визначення знарядь праці з трипільських поселень Буго-Дністровського межириччя. *Археологічні дослідження в Україні 2015*. Київ, 2016. С. 246-247.
21. Корінний В.І., Ленчук Д.М. Кам'яні знаряддя праці з пам'яток середнього Трипілья на Поділлі. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької наукової*

історико-краєзнавчої конференції 7-8 жовтня 2016 р. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2016. С. 81-88.

22. Корінний В.І., Ленчук Д.М. Мінеральна сировина трипільських знярядь праці з поселення Східного Поділля етапу ВІ. *Актуальні питання географічних, біологічних і хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження*. Вінниця, 2018. Вип. 16 (21). С. 8-11.
23. Нечитайло П.О., Черновол Д.К., Старенький І.О., Болтанюк П.А. Археолого-архітектурні дослідження у Кам'янці-Подільському. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.* Київ: ІА НАН України, 2018. С. 276-280.
24. Радомський І.С. Крем'яна індустрія трипільського населення етапу ВІ Середнього Подністров'я (за матеріалами поселення Ожеве-Острів). *Автореф. дис. ... канд. іст. наук*. Київ, 2019. 16 с.

Данильчук Анна

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЧЕЧЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Дослідження археологічних пам'яток в наш час актуальне як ніколи. Територія Чечельниччини нажаль є однією з найменш досліджених частин Вінницької області, але попри це багата рідкісними знахідками, деякі з них не мають аналогів. Загалом на території району відомі археологічні пам'ятки починаючи від пізнього палеоліту і до періоду Київської Русі та пізнього середньовіччя.

Відкриття археологічних пам'яток району розпочалося ще наприкінці ХІХ ст. і триває до сьогоднішнього дня. У дослідженнях та вивченні Чечельниччини взяли участь багато осіб, якими створена багата джерельна база. Ці праці мають велику цінність, адже саме вони дають змогу вивчити напрацьоване та продовжити роботу у сфері археології.

У праці Ю. Сіцінського «Археологічна карта Подільської губернії» подаються короткі відомості про пам'ятки Чечельниччини. Автор розповідає про с. Луги, біля якого було виявлено три городища: Бардацьке, Селища та уроч.Паланка, на території с.Демівка знайдено 4 кургани, у с.Берізки Чечельницькі – 3 кургани тощо [1, с. 68-71].

У статті «Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909-1913 рр.» С. Гамченко описав власні археологічні розвідки на Поділлі під час яких відкрив поселення трипільської культури біля сіл – Білий Камінь, Рогузка та Стратіївка, що в подальшому дало змогу дослідити ці археологічні пам'ятки [2, с. 31].

Завдяки статті М. Макаревича «Археологічні досліди в с. Білий Камінь (Розкопки 1928 р.)» стає детально відомо про дослідження у 1928 р. трипільського поселення у с. Білий Камінь, яка була виявлена під час будівельних робіт. Розкопки проводилися на чолі з Гамченком С. У статті автор надає короткий звіт про дослідження. Спочатку було розкопано 3 окремих площадки в с. Білий Камінь на Ситничках, потім 3 площадки на полях с.Рогізки в урочищі Саверинівка. Тут же було розкопано 6 безкурганих поховань білогрудівської культури і розвідано 50 трипільських житлових площадок, зібрано кераміку різноманітної форми, зняряддя праці,